

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА СПАДЩИНА А. С. МАКАРЕНКА

У статті розкрито основні аспекти педагогічної діяльності та науково-теоретична спадщина А. С. Макаренка в контексті сучасних освітніх реалій. Висвітлено найважливіші педагогічні ідеї великого педагога, суголосні сьогоденню, зокрема, гуманізація навчально-виховного процесу і підготовка дитини до життя. Зосереджено увагу на основних напрямках організації колективу, всебічному розвитку особистості, вихованні дітей у сім'ї.

Ключові слова: гуманізація, виховання в колективі, особистість, індивідуальність, педоцентризм, педагогіка паралельної дії.

Постановка проблеми. Радикальні зміни, що відбуваються в Українській державі, спричинені ними гуманістичні й демократичні зрушення у світогляді, ідеології, науці та культурі зумовлюють необхідність вивчення та впровадження у навчально-виховний процес прогресивних ідей наших попередників, зокрема відомих педагогів і психологів. Одним із важливих джерел розв'язання нових освітньо-виховних завдань є історико-педагогічний аналіз теорії та практики виховання підростаючого покоління. Це зумовило потребу звернутися до педагогічної спадщини А.С. Макаренка у пошуку шляхів розв'язання сучасних освітніх проблем. Прогресивні ідеї відомого педагога потребують переосмислення та висвітлення у контексті сучасних культурно-освітніх змін.

Дослідженням педагогічної спадщини А.С. Макаренка займалась велика кількість учених, які аналізували різні аспекти його виховної системи, творчої і практичної діяльності (Г. Жураковський, І. Зязюн, В. Кумарін, М. Красовицький, М. Ніжинський, М. Ярмаченко та ін.). Його педагогічні ідеї стали предметом дослідження таких відомих зарубіжних науковців, як Б. Бейкер (США), Дж. Данстен (Великобританія), Г. Хілліг (Німеччина) та інших. Вони підтримували актуальність і світове значення його ідей. Серед низки досліджень ми виокремили питання щодо аналізу спадщини А.С. Макаренка з позицій сучасності, в умовах демократичної освіти в Україні.

Мета статті – висвітлити основні аспекти педагогічної спадщини А.С. Макаренка в контексті сучасних освітніх реалій.

Виклад основного матеріалу. Антон Семенович Макаренко збагатив науку про навчання та виховання новими поняттями, встановив нові закономірності, принципи і правила. Він опрацював ряд нових принципів у педагогіці, розкрив певні закономірності навчання й виховання. Якщо взяти в цілому педагогічну систему Макаренка і поставити питання про те, яка головна й найбільш загальна ідея пронизує всю систему, то можна сказати: ідея єдності, як всезагальний закон педагогіки, з якого випливають всі принципи і правила виховання. Єдність особистості й колективу, цілі й засоби трудового і морального виховання, окремого педагогічного впливу. І тут Макаренко дає діалектичне, глибоко життєве розуміння і розв'язання питання.

„В залежності від обставин часу, особливостей особистості і колективу, таланту і підготовки виконавців, від найближчої цілі, від щойно вичерпаної кон'юнктури діапазон застосування того чи іншого засобу може зростати до ступеня повної спільності або зменшуватися до положення повного заперечення”.

Всякий засіб виховання, як і його правило, не можна розглядати сам по собі, ізольовано від усієї системи виховання, від його принципів, від сукупності всіх умов і впливів. Це і є діалектичний підхід до вивчення явищ.

Науково-теоретична спадщина А.С. Макаренка – це не тільки діяльність педагога у минулому, яке обмежене часовими рамками 20-30 років ХХ століття. Вона є науковою педагогікою для нинішніх і майбутніх поколінь педагогів. Творча спадщина А.С. Макаренка постійно вивчається у вищих педагогічних закладах освіти, на курсах перепідготовки педагогічних

кадрів тощо. А.С. Макаренко залишив багату педагогічну спадщину творів (романи, повісті, оповідання, п'єси, сценарії, науково-публіцистичні статті). Свій досвід і педагогічні погляди виклав у творах: „Марш 30-го року”, „Педагогічна поема”, „Прапори на баштах”, „Книга для батьків”, „Методи виховання” та ін.

Він увійшов у класичну педагогіку як новатор інтенсивної педагогіки, один із засновників теорії і методики колективного виховання. Ефективний шлях до виховання вбачав у створенні таких умов, коли вихованці є водночас і вихователями, тому виховував через життя, працю, прагнення колективу. Наполягаючи на необхідності авторитетності, високої культури, працездатності вчителів, виступав проти надмірності педагогічного персоналу, яка сковає можливості участі самих учнів у виховному процесі, тобто не дає їм змоги бути не тільки об'єктом, але й суб'єктом виховання [1].

Відомо, що його педагогічну систему цінують сьогодні в усьому світі. Особливий інтерес до спадщини Антона Семеновича проявляють зараз педагоги Німеччини, Японії, Сполучених Штатів та багатьох інших країн. Хоча, звичайно, Макаренко був перш за все людиною свого часу і запропонував виховання соціально небезпечних дітей у рамках того, радянського, суспільства, проте багато нового вніс у світову педагогічну спадщину, а його ідеї актуальні у вихованні нинішнього покоління дітей.

Педагогічна система А.С. Макаренка – це складна сукупність ідей і практичних рішень, основними з яких є:

- суть виховання як суспільного явища;
- єдність виховання і життя;
- колектив як метод виховання;
- взаємовідносини колективу й особистості;
- самоуправління у колективі;
- зв'язок навчання із продуктивною працею;
- всебічний розвиток особистості;
- роль сім'ї у вихованні дітей.

Згідно з вченням Макаренка, характерними ознаками стилю життя і діяльності дитячого колективу є мажор, почуття власної гідності, здатність до орієнтування, почуття захищеності, звичка поступатися товаришеві, єдність колективу.

Працюючи зі спеціфичним контингентом, видатний педагог приділяв велику увагу розумовому вихованню дітей і підлітків, а також удосконаленню педагогічного процесу, поліпшенню навчально-виховної роботи, сам проводив зразкові уроки, часто відвідував уроки інших колег, вивчав передовий педагогічний досвід.

А.С. Макаренко був неперевершеним майстром індивідуального впливу і розвитку індивідуальності пов'язував не тільки зі здібностями людини, а й з темпераментом і рисами характеру.

У вихованні взагалі й у зміцненні дисципліни зокрема особливе значення має правильний тон і стиль діяльності учнівського колективу. Якщо панує життєрадісний тон, в основі якого свідомо дисципліна, єдність і дружба, почуття власної гідності кожного члена колективу, виховання учнів дається легше.

Доволі цікавим є принцип паралельної дії, використовуваний А.С. Макаренко, згідно з яким вихованцеві пред'являють вимогу не прямо, а через колектив, коли відповідальність за кожного покладається на колектив і його самоврядування. А також цей принцип дуже впливає на згуртованість колективу.

Виховний досвід Антона Семеновича Макаренка від самого початку його оприлюднення ще в середині 20-х років минулого століття викликав значний інтерес і багато дискусій серед науковців і практиків, дискусій, які не вщухають впродовж майже віку. Надбання українського педагога склали не лише яскраву сторінку вітчизняної педагогіки та її історії, а й стали феноменом світового освітньо-виховного процесу.

В цілому досвід Антона Макаренка на сьогоднішню освітньо-виховну практику переносити, безумовно, не можна. Інші часи. Інші цінності. Але його глибинні ідеї мають вагу і сьогодні.

Це, скажімо, роль спілкування людини з людьми в колективі для власного саморозвитку, самопізнання і для соціалізації. Але при цьому, Макаренко сповідував не авторитарну, тоталітаристську колективність, яка була властива для радянського минулого, де людина

була підпорядкована колективу. Макаренко сповідував демократичну колективність. Він говорив, що колектив потрібен для захисту людини, для захисту особистості. І саме таку колективність ми повинні сповідувати нині, колективність, яка б сприяла, дозволяла формувати самодостатню, розвинену особистість.

Або, скажімо, дискусійне для багатьох співставлення педагогіки навчання і педагогіки виховання. Мабуть, Антон Макаренко був правий, коли свідчив, що кожна освітня, навчальна дія має виховний характер, що не можна обмежити процес виховання лише освітньою дією, що виховний процес має право на існування як самодостатній. І це, на мій погляд, стосується не тільки школи, не тільки позашкільної роботи, це, в першу чергу, стосується суспільства в цілому.

Багато й інших ідей Антона Семеновича і сьогодні є актуальними. Макаренко дійсно був неординарною фігурою. Проаналізуємо його виступ проти ідеї педоцентризму, або його критику теорії вільного виховання, або систему загонів на чолі з командирами, тобто все це на той час у провінційного суспільства, та і на рівні керівництва тогочасного міністерства, викликали непорозуміння. В його лекціях, працях, його науково-методичних роботах ми бачимо основний його принцип – це принцип поєднання навчання з корисною працею. Навіть і ця теза на той час викликала дискусію, хоча на сьогоднішній день, коли ми аналізуємо творчість його через призму наукових праць європейських країн, де мова йде про необхідність професійно-спрямованого, діяльнісного навчання, то бачимо, який інтерес викликає у педагогів-практиків, вчених творчість і в цілому педагогічна діяльність А.С. Макаренка.

Формою суспільного благополуччя людей, на думку А.С. Макаренка, є дисципліна. Такою вона може бути тільки в тому випадку, якщо будується за системою активізації особистості в найрізноманітніших галузях трудового і громадського життя. Отже, дисциплінованість – результат виховного процесу в цілому, результат насамперед зусиль самого колективу дітей, що проявляються в усіх сферах його життя. Але для того, щоб дисципліна сприймалася як явище моральне і політичне, у кожному колективі дітей слід пояснювати її необхідність, забезпечувати отримання доцільного, точного режиму. Покарання, спрямовані на зміцнення дисципліни, повинні головним чином впливати на колектив і мати форму морального осуду [2].

За переконаннями А.С. Макаренка, педагогічна наука і практика постійно має орієнтуватися на „завтрашній день”, прогнозувати і проектувати якості нової людини, випереджати суспільні запити на „людську творчість”. Свої міркування щодо цього він сконцентрував у змістовому наповненні авторської ідеї „випереджаючого виховання”, реалізація якого забезпечується через систему перспективних ліній у вихованні й розвитку окремого індивіда та людського соціуму і передбачає наявність знань, а також умінь, навичок і трудових орієнтацій після закінчення навчання [2].

Формуючи колектив, виховуючи особистість у колективі, потрібно дбати, щоб перспектива окремої особи збігалася певною мірою з перспективою колективу. За визначенням А.С. Макаренка, перспектива може бути близька, середня і далека. Майстерність вихователя у формуванні колективу має виявлятися в організації системи перспективних ліній з урахуванням можливостей членів колективу, реальних соціальних обставин. У процесі організації перспектив варто дотримуватись таких вимог:

- перспектива має бути зримою і реальною;
- необхідно передбачати, щоб перспектива була доступною і посиленою для досягнення;
- слід постійно стимулювати і заохочувати діяльність колективу і його членів у їхніх зусиллях, спрямованих на досягнення перспективи [3, с. 69].

Особливе місце в педагогічній теорії і практиці А.С. Макаренка посідає трудове виховання дітей і молоді. У його системі виховання трудова діяльність була стрижневою. Праця матиме виховне значення лише за умови, якщо вона органічно пов'язана з моральним, естетичним, політехнічним, фізичним та іншими аспектами виховання. У трудовому вихованні, на його думку, мають бути дві нерозривні сторони: по-перше, у процесі праці виховувати в учнів любов до неї; по-друге, формувати в них уміння і навички працювати. Виховний вплив праці можливий тільки тоді, коли вона сильна, результативна, має творчий характер, осмислена, колективна, педагогічно доцільна.

Значну увагу Антон Семенович приділяв проблемам педагогічної майстерності. На його думку, педагог-вихователь повинен відповідати певним вимогам: бути патріотом своєї батьківщини; мати гарну загальноосвітню, професійну і педагогічну підготовку; бути ініціативним, активним, енергійним і життєрадісним, гуманним і чуйним товаришем, другом, вимогливим до себе й вихованців; працювати творчо; уміти аналізувати свою роботу і вивчати досвід роботи товаришів; мати педагогічний такт. Для того, щоб стати хорошим педагогом, потрібно багато працювати над собою [2].

Особливе місце у вихованні дітей А.С. Макаренка відводив сім'ї, це було зумовлено тим, що йому довелося перевиховувати підлітків, яким бракувало сімейного виховання. На проблему родинного виховання педагог-практик дивився із загальнодержавних, загальнонародних позицій. „Виховання дітей, – стверджував він, – найважливіша галузь нашого життя. Наші діти – це майбутні громадяни нашої країни і громадяни світу. Вони творитимуть історію... Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це – наші сльози, це – наша провина перед іншими людьми, перед усією країною” [3, с. 335].

Думка великого педагога про важливість родинного виховання не втратила актуальності й на початку XXI століття. Вона ще більш загострилась у час, коли сімейне виховання часто замінюється громадським. Таким чином порушується пріоритетність родинного виховання, яка складалася тисячоліттями в усіх народів світу. Вилучення з виховної системи або недооцінювання цього виховання веде до руйнування морально-духовних засад нації. Отже, постає національна, загальнодержавна проблема піднесення системи родинного виховання.

На думку А.С. Макаренка, необхідними умовами правильного виховання дітей є „повна сім'я” як виховний колектив; гарні взаємини між батьком і матір'ю, приклад батьків для дітей у всьому, правильні стосунки між батьками й дітьми, чіткий і строгий режим дня, правильно організована трудова діяльність членів сім'ї. „Книга для батьків” є своєрідною енциклопедією сімейного виховання [4].

В Антона Макаренка є дуже багато чудових думок і про підготовку вчителя-вихованця, як для тодішньої так і для сучасної школи. Його погляди на педагогічну майстерність кожного вчителя, про потребу відшукати талант у кожній дитині і сьогодні залишаються актуальними.

Висновки. Постать Антона Семеновича Макаренка – це приклад мужності, розуму, досвіду, приклад уособлення в собі культури свого народу, приклад уміння передати цю культуру у соціальному відтворенні наступним поколінням, приклад педагогічний – у будь-якій ситуації, знайти саме педагогічний вихід.

Унікальність постаті українського педагога Антона Макаренка в історії світової освіти полягає, перш за все, в тому, що ніколи ідеї жодного іншого просвітителя не знаходили настільки широкої популяризації і такого масового впровадження, як це трапилося з ним. Створена А. Макаренком у процесі тривалої педагогічної діяльності ефективна виховна система спричинила необхідність її аналізу і доцільність подальшого вивчення не лише на Батьківщині, але й у зарубіжжі.

Називаючи А. Макаренка „генієм досвіду”, американський учений Б. Бейкер підкреслив: „Базисні проблеми, які досліджував Макаренко, залишаються актуальними донині і стосуються всього світу, незважаючи на різні теоретичні засади і практичне застосування”. Поділяючи в цілому його думку, канадський колега В. Зілберман додав, що „знання творів Макаренка може стимулювати думку, підвищити професійний рівень людей, які займаються вихованням”.

Список використаних джерел

1. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренко / Н.Д. Ярмаченко. – К. : Рад. шк., 1989. – 191 с.
2. Нежинський А.П. А.С. Макаренко і педагогіка школи / М.П. Нежинський. – К. : Рад. школа, 1976. – 260 с.
3. Макаренко А.С. Твори : В 7 т. / А.С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1976. – 260 с.
4. Макаренко А.С. Книга для батьків / А.С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1972. – 332 с.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2013.

Десятов Т.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ А. С. МАКАРЕНКО

В статье раскрыты основные аспекты педагогической деятельности и научно-теоретическое наследие А. С. Макаренко в контексте современных реалий. Проанализированы важнейшие педагогические идеи выдающегося педагога, такие как гуманизация учебно-воспитательного процесса и подготовка ребенка к жизни. Сосредоточено внимание на основных направлениях организации коллектива, всестороннем развитии личности, воспитании детей в семье.

Ключевые слова: гуманизация, воспитание в коллективе, личность, индивидуальность, педоцентризм, педагогика параллельного действия.

Desyatov T.

Cherkassy National University named after Bohdan Khmelnytsky, Ukraine

TEACHING IN A SCIENTIFIC AND THEORETICAL LEGACY A. S. MAKARENKO

In the article the basic aspects of educational activities and scientific and theoretical legacy A. S. Makarenko in the context of current realities. Examine the important pedagogical ideas outstanding teacher, such as: the humanization of the educational process and the preparation of the child for life. Focus on the main areas of the organization team, the full development of personality, upbringing of children in the family.

Keywords: humanization, training in a group, individual, individuality, pedotsentrizm, teaching parallel action.